

Голоух Л. В.,

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕПІТЕТИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ КОНОТАЦІЄЮ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ Р. ІВАНИЧУКА

У статті висвітлено стилістичні та текстотворчі функції національно конотованих епітетів, що функціонують в історичній прозі Р. Іваничука.

Ключові слова: епітет, національна конотація, стилістична функція, текстотворча функція, ідіостиль.

This article shows stylistic and textual functions of epithets with national connotation which function in a historical prose of Roman Ivanychuk.

Keywords: epithet, national connotation, stylistic function, textual function, idiosyle.

Постановка наукової проблеми та її значення. Епітет належить до найуживаніших засобів стилістичного вираження мовлення. О. Веселовський зазначав: “Історія епітета є історією поетичного стилю у скороченому вигляді. За деяким нейтральним епітетом приховується далека історико-психологічна перспектива, сукупність метафор, порівнянь...” [1, с. 59]. На думку В. Жирмунського, “епітет виділяє у певному понятті “суттєву” ознаку, а вибір “суттєвої ознаки серед “несуттєвих” в свою чергу характеризує поетичне уявлення епохи та письменника” [2, с. 355].

У сучасному мовознавстві лінгвістичне тлумачення епітета зосереджується на двох основних функціях цієї мовної одиниці: обмежувальній та описово-поширювальній. Обмежувальна функція епітета полягає в тому, що він, вирізняючи певний предмет з ряду однорідних предметів, індивідуалізує його. Описово-поширювальна функція закладена в основі епітета як образного засобу: епітет дає додаткову, оцінну, образну характеристику.

Аналіз дослідження із проблеми. У XIX ст. лінгвістичну та естетичну природу епітета з’ясовували О. Потебня, О. Веселовський та інші учені. Питанням лексичної семантики, формальної структури, стилістичного функціонування епітетів присвячені праці таких сучасних лінгвістів: В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, Н. Г. Сидяченко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Л. О. Пустовіт, Л. І. Шутова та ін.

Хоча епітет був об’єктом багатьох праць із лінгвостилістики, проте на кожному етапі наукового пізнання епітета з’являються нові аспекти. Так, спостереження над мовою історичних романів Р. Іваничука виявило різні формально-граматичні структури, оновлений образно-художній зміст і текстові функції епітетів.

© Голоух Л. В., 2010

Актуальність статті полягає в потребі вивчення мовностилістичної структури історичних романів Р. Іваничука, зокрема епітета як важливо-го текстотворчого і стилетворчого компонента ідіостилію письменника.

Об'єктом дослідження є епітет як компонент художнього тексту і одиниця ідіостилію Р. Іваничука, що репрезентує національне мовомислення письменника, жанрові ознаки історичної прози тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Романи Р. Іваничука "Мальви" та "Орда" фіксують епітети, марковані національною стилістичною семантикою, які об'єднуються у дві основні групи:

– епітети з українською конотацією: *українська земля, миргородський полковник, гуцульський візерунок, мазепинські козаки, гетьманська столиця, козацький ватажок* та ін.;

– епітети з неукраїнською конотацією: *московське військо, чужинська мова, турецька шаль, татарські послы, магометанський бог, монгольська навала, циганські хати, кримський пліщ, європейська витонченість* та ін.

Епітети з українською конотацією поділяються на такі мікрогрупи:

1) епітети з прямим називанням національної ознаки: *українська земля, український народ, українські мальви* та ін.;

2) епітети, пов'язані з українською військово-політичною ієрархією: *козацький ватажок, гетьманська столиця* та ін.;

3) епітети-деривати, утворені від топонімів: *глухівський шлях, київські гори, миргородський полковник, батурині козаки* та ін.,

4) деривати, утворені від антропонімів: *Мазепин палац, мазепинські козаки* та ін.,

Тема України – наскрізна в історичних романах Р. Іваничука. Історія України, складна доля народу, проблема історичної пам'яті, повернення до духовних цінностей – ці теми вербалізуються в художніх одиницях, серед яких ключовим є епітет *український*, що поєднується в різних контекстах з лексемами *земля, народ, Природа, звичаї, святина, Великдень*.

Епітетне словосполучення *діти української землі* втілює ідею єдності, неподільності України, наприклад: "...всім треба вкратити у свідомість, відбити, вирізьбити в ній образ благословенного Дніпра, до якого збіглись обидві половини великого простору України, вчепилися за його береги, а *діти української землі* прокладають через нього мости і кладки і тягнуться зобабіч, щоб за руки взятись і триматись цупко-назавжди в Будучині" [3, с. 174].

Монологі-роздуми письменника, присвячені проблемам формування української нації, активізують теми християнської віри (*Закон Божий, Христос, Слово Боже, Месія*), духовного відродження (*правда, Храм душі, справедливість, страждання, дух, Слово*), історичну пам'ять (*Кон-*

ституція гетьмана Орлика, прадавні звичаї, записи, літописи, пісні, досвід попередніх поколінь). Стрижневим поняттям у цих монологів виступає епітет *український*, який поєднується насамперед з лексемою *народ*, наприклад: “Будуть це слова про єднання земного й Божого у новітній святині про воскресіння прадавніх звичаїв під знаменням єдиного Христа, про вічність *українського народу* на придніпровській землі та про єдність закону, створеного народом, з вічним Законом Божим. Це буде розповідь про земне влаштування *українського народу* на підставі Конституції гетьмана Орлика і християнських прав віри” [4, с. 143].

В ідіостилі Р. Іваничука тема українського народу – це роздуми про його майбутнє, яке має ґрунтуватися на традиціях минулого, наприклад: “Україна понесла в своєму лоні Месію, який мученицькою смертю розвалить Третій Рим. Це буде не воїн, а співець, який з наших слів, з наших записів, літописів, пісень візьме досвід попередніх поколінь і створить Книгу буття *українського народу*. А та книга виховає політиків і вождів” [4, с. 143].

Епітет *український* перебуває в опозиції до епітета *московський* як мовного знака негативної семантики, наприклад: “У *московській* церкві, яка нині панує на Україні, нема релігії – є тільки засоби поневолення і нищення *українських* звичаїв та мови” [4, с. 142].

Засобом локальної стилізації в історичних романах Р. Іваничук виступають епітетні словосполучення *глухівський шлях*, *київські гори*, *чернігівські соснові бори* та ін. Окреслюючи місце подій, ці словосполучення надають контексту національного колориту, наприклад: “Єпіфанія вивели з церкви й погнали вулицею на *глухівський шлях*” [4, с. 14]; “Єпіфаній ішов *глухівською дорогою* навшань, він хотів ридати від горя й образи” [4, с. 14]; “*Чернігівські соснові бори* помолодилися лепкими від живиці пучками чатиння” [4, с. 136]; “На *київських горах*, ліворуч – ніби корабель на якорі, ...стоїть Академія” [4, с. 175].

Значну частину епітетів, що вживаються в досліджуваних романах, становлять деривати, утворені від назв людей за військовою ієрархією *козак*, *гетьман*. Так, епітет *козацький* виступає ознакою таких лексем: *ватажок*, *люд*, *діти*, *військо*, *село* та ін. Як правило, епітетні словосполучення з компонентом *козацький* мають виразну позитивну конотацію, наприклад: “Ой сини, синочки! Чиї руки розчісують вам кучері, яка мати вас у постелі укриває? Де ви тепер, *козацькі діти*?” [3, с. 15].

Епітет *гетьманський* семантично пов’язаний з іменем І. Мазепи. Сполучаючись із словами *світлиця*, *столиця*, *двір*, *могила*, він виступає засобом правдивого відтворення історичних подій, наприклад: “Ніби болотний чорторий, вибурхувала з-під землі брудною мовою орда і заливала майдан *гетьманського двору* на Гочарівці, що за півверстви від Батурина” [4, с. 3].

У мовній тканині історичного роману "Орда" активно функціонує епітет *московський*, який має виразну негативну конотацію, що підсилюється компонентами *ярмо*, *орда*, *рабство*.

Опис історичних подій у романі супроводжується їх глибоким осмисленням, що зумовлює появу індивідуально-авторських метафоричних образів, наприклад: "Наше козацтво, яке стоїть на турецькому боці, піде з оманським військом і дасть останній бій *московській* орді" [4, с. 149]; "Унія – то протест проти духовного *московського* рабства" [4, с. 183]; "...добрі молодці забули присягу свою – послідньої крові не жалувати, поки не будете до своїх первобитних прав і вольностей повернуті і од незносного *ярма московського* освободжені" [4, с. 181].

Стилістично виразним виступає також епітетне словосполучення *московський цар* [4, с. 14], контекстуальними синонімами якого є сполучки *північний владитель* [4, с. 144], *двометровий гевал* [4, с. 15].

Тематика історичних романів Р. Іваничука зумовлює активізацію епітетів з "неукраїнською" семантикою: *турецький*, *татарський*, *монгольський*, *вірменський*, *циганський*, *мусульманський*, *магометанський*, *басурманський*, *кримський* та ін. Епітет *турецький* виступає художнім означенням побутових понять (*турецька шаль*). У романі "Мальви" активно функціонує епітет *татарський*, який є засобом створення драматичної тональності оповіді. Семантичним еквівалентом лексеми *чужа* виступає okazіональний епітет *чужинецька*, наприклад: "Прислухалась, як дитина береться розмовляти по-татарськи, і сама розмовляла з нею *чужинецькою* мовою, щоб не дивились на них скося господарі" [3, с. 11]. Яскравим художнім образом є епітетне словосполучення з компонентами, що споріднені етимологічно і семантично, – *чужинецька чужина* [3, с. 57].

Серед назв ознак абстрактних понять найчастотнішим у романах Р. Іваничука є епітет *духовний*, який реалізується у взаємодії зі словами *чума*, *покруч*, *потвори*, *істота*, *неміч* та ін. Ці образи виступають емоційно-змістовими центрами авторської оповіді і мови персонажів, у яких знаходимо роздуми про внутрішній світ людини, духовність окремої людини і цілої нації, наприклад: "Ні, *духовна потвора* не може кохати від самого лише усвідомлення, що вона кохання не варта" [4, с. 35].

Тему колонізації України в романі "Орда" вербалізує епітетний образ *духовна чума* з естетичними модифікаціями *орда духа*, *московська орда*, *руйнівна сила* та ін., наприклад: "Мусить з'явитися Месія в Третьюму Римі – інакше *духовна чума* витруть Божий образ із людських облич, і стане народ навіки безликим, перестане бути народом" [4, с. 61].

Ідіостиль Р. Іваничука засвідчує образні модифікації деяких епітетів. Так, епітет *високий*, перебуваючи в різному контекстуальному оточенні, змінює свою семантику і стилістичне навантаження. Конкретно-чуттєва семантика властива сполукам *високий пагорб* [4, с. 46], *високий мур* [4,

с. 3], тоді як сполуки *високе благородство* [3, с. 6], *високі словеса* [4, с. 49] увиразнюють абстраговану ознаку, наприклад: “Спіфаній проникливо зазирнув у вічі гетьманові, дошукуючись у них впевненості, рівноцінної *високим словесам*” [4, с. 49].

Епітет *білий*, маркований українською конотацією, формується не лише об’єктивністю сприймання, а й залежить від суб’єктивних уподобань автора, від індивідуального осмислення. Так, семантичним еквівалентом кольору *білий* є лексема *молочний*, яка виступає засобом естетизації картин природи, а також елементом лірично-інтимної тональності мікроконтексту, наприклад: “Журилась Україна, бо йшли ляхи на три шляхи, а татари на чотири, і плакало небо над *молочним* степом і над людьми, що нижче трав падали, плакало” [4, с. 14].

У взаємодії з іншими художніми засобами епітет *білий* містить у своєму значенні не лише ознаку кольорового спектру. Частіше цей епітет реалізується в образі, побудованому на перехресті асоціацій, – *білі лебеді* і *пречисті лебеді*.

Епітет *сивий* метафоризується і створює традиційний народнопоетичний образ *сива давнина*, наприклад: “Чи ж то наша вина що в *сиву давнину* відмовилися предкі наші від корони, визнавши зверхність візантійського патріарха?” [4, с. 39].

Висновки. В історичних романах Р. Іваничука функціонують епітети різної семантики: кольороназви, епітети з національною конотацією, абстрактні і конкретні ознаки, ознаки внутрішнього світу людини та її зовнішнього портрета ті ін. Епітети з національною конотацією виконують важливу стилетворчу і текстотворчу функції: вони виступають не лише засобами художньої номінації, а й лексичними чинниками стилізації мови роману.

Література:

1. Веселовский А. Н. Из истории эпитета / А. Н. Веселовский // Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 59-67.
2. Жирмунский В. М. К вопросу об эпитете / В. М. Жирмунский // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Наука, 1977. – С. 355-361.
3. Іваничук Роман. Мальви. Роман / Р. Іваничук. – К.: Радянський письменник, 1969. – 237 с.
4. Іваничук Роман. Орда: Іст. роман / Р. Іваничук. – К.: Укр. центр духов. культури, 1994. – 192 с.